

Hasselapedagogik i praktik och teori

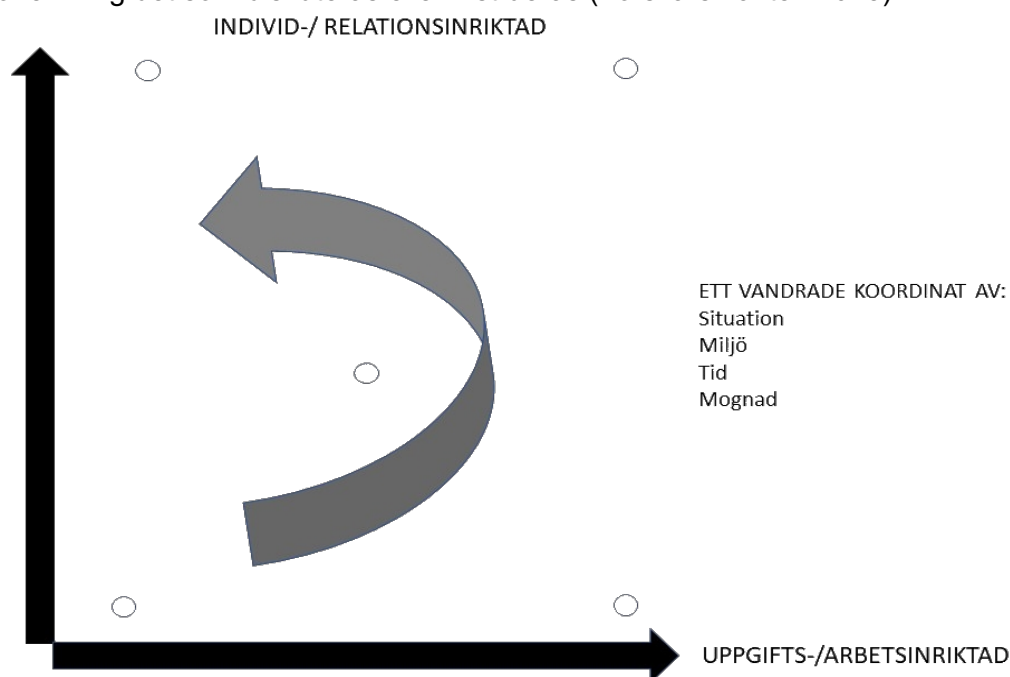
.....
Fördjupningsarbete
Socialpedagogutbildningen VT22
Författare: Alharis Albayati & Mohammad Hussein
Handledare: Lillie Wessberg
.....

1. Inledning

1.1 Bakgrund

Arbetet som kommer att presenteras handlar om en specifik syn på pedagogik och ledarskap som utvecklades av Karl-Arne Westerberg med utgångspunkt i UGL samt hans tidigare livserfarenheter. Utveckling av grupp och ledare (UGL) handlar om att utvecklas som en ledare, medarbetare och att finna sin roll i en grupp genom samspel med andra människor. Konceptet som används inom UGL är att en ledare/deltagare ska analysera en situation som sker i presens, detta för att upplevelsen som uppstår för respektive deltagare är unik just där och då. Därefter anpassar sig ledaren till situationen snarare än att ständigt förhålla sig till någon förutbestämd teori eller metod (K-A Westerberg 2003, 5, 30, 35).

UGL fokuserar på att en individ ska kunna, i samspelet med omgivningen, uttrycka sina åsikter utan att på grund av externa instruktioner behöva förtränga interna tankar och reflektioner kring det som diskuteras eller instrueras (Försvarmakten 2018).

Figur 1 (Westerberg 2004) Tredimensionellt ledarskap i praktiken

Figur 1. Bilden ovan illustrerar ett exempel på hur en ledare förhåller sig till två axlar där den ena berör individen och relationen till den individen, medan den andra berör uppgiften som ska utföras av individen. Dessa är i ett ständigt samspel utifrån fyra olika faktorer. Dessa är situation, miljö, tid och mognad. Därav blir ledarskapet anpassat och inte förutbestämt.

K.A Westerberg startade Hasselakollektivet år 1969 i Hälsingland.

I detta kollektiv bedrev han behandling som tydligt visar skillnaden på individen från missbruk och avvikande normativa beteenden, exempelvis kriminalitet. En modell som Westerberg arbetade utifrån är miljöterapi. Miljöterapi även kallat, terapeutiskt samhälle, går ut på att en individ ska föras med en konstruktiv social inlärning. Westerberg menade att en

person *har* symptom, men man *är inte* sina symptom. På samma sätt *har* en person ett destruktivt beteende, men personen i sig *är inte* destruktiv (Wikipedia 2022). Hassela Kollektivet är fortfarande, 53 år sen dess start, en aktuell aktör inom behandlingsvärlden. Landsting har även försökt att efterlikna Hasselakollektivets metoder genom att starta upp liknande enheter, men det gick inte. Detta på grund av att landstinget inte kunde komma överens med personalen kring anställningsavtal med avvikande arbetstider i form av medlevarskap (Gisselson, Degner & Wassberg 2021, 106-107).

En anledning till att Westerberg valde att bedriva ett eget kollektiv är hans egna bagage. Detta eftersom han själv växte upp i en destruktiv miljö med en missbrukande fader. Hans kärlek till sin far fick honom att särskilja på de olika rollerna; far och missbrukare. Westerberg menar att pappan hade en missbruksproblematik, men att han annars var världens bästa fader (Wikipedia 2021).

En av de främsta orsakerna som gör Hasselakollektivets pedagogik framgångsrik är att den ständigt utvecklats. Nya teorier och analyser skapades ständigt av de praktiska situationer som ungdomar på kollektivet genomgick. Ett exempel på en praktisk situation kunde vara en konflikt som uppstod i skidbacken. Detta innebär att man tog vara på alla situationer som kunde uppstå för att sedan skapa ett nytt underlag för en utvecklande pedagogik (Westerberg 2004, 57).

En av de framgångsrika faktorerna vad gäller pedagogiken är föränderliga och rörliga bilder. Intresset för att använda bilder fick K-A från söndagsskola, där han var elev under 1930-talet, samt försvarsmakten där han var stamanställd. Kyrkan har på samma sätt som försvarsmakten etablerat ett pedagogiskt verktyg de använder sig utav för att kunna skapa en intresseskapande inläring, vilket är med bilder. Eftersom en bra bild har så många tolkningsalternativ valde K-A att omfamna metoden för att den är lätt att använda även i en pedagogisk föränderlig miljö (Westerberg 2004, 12-14).

K.A Westerberg använde sig av bilder i pedagogiskt syfte, detta för att eleverna skulle kunna ha en gemensam grund att utgå ifrån kring det ämnet som var aktuellt. Detta bidrog i sin tur till att diskussioner i grupp hade en ram illustrerad av bilderna som användes. En annan anledning till användning av bilder är att tydliggöra sambandet mellan olika förlopp och hur de i sin tur resulterar i ett tillstånd. Exempelvis hur ett förlopp av umgänge med destruktiva vänner kan resultera i ett tillstånd av missbruk och avvikande beteenden som misshandel och rån (Westerberg 2004 133-137).

Kritik

Tilander har i sin artikel framfört kritik gentemot Hassela. Främst kring deras metoder till att uppnå förändring i behandlingsarbetet. Detta beskriver Tilander som odemokratiskt, påtvingat, utmattande samt nedrivande för att byta ut elevens "knarkidentitet" mot en "Svenssonidentitet". Dessutom anser Tilander att grunden till kollektivets uppkomst är deras socialistiska samhällssyn som de försöker socialisera sina ungdomar i. Vidare menar Tilander att Hasselas position kunde uppstå p.g.a. 1980-talets populism och nymoralism som innebar krav på krafttag mot knarkarna, samt krav till privatisering inom vården. Privatiseringen har i sin tur minskat myndigheternas insyn i behandlingsarbetet som utförs, vilket bidrog till att Hassela kunde prägla sina elever med deras ideologi snarare än terapi (Tilander 1991).

Vi kommer även i vårt arbete att hänvisa till Travis Hirschis teori om **sociala band**, som är en vetenskaplig teori gällande relationsfrämjande samt förebyggande insatser.

1.2 Syfte

Syftet med detta arbete är att kunna se vilken inverkan pedagogiken har med relationsskapande som utgångspunkt till önskad förändring hos eleverna. Vidare vilka ytterligare konsekvenser som just denna pedagogik, som presenteras ovan, kan ha hos individer. Konsekvenser i detta fall berör alltså utvecklingen av deras potential, självkänsla, självförtroende, socialt samspel, självständighet samt ambitioner.

1.3 Frågeställning.

Vilka samband finns mellan Hasselas pedagogik och teorin om Sociala band?

2. Perspektiv 1 - Hasselas pedagogik i praktiken

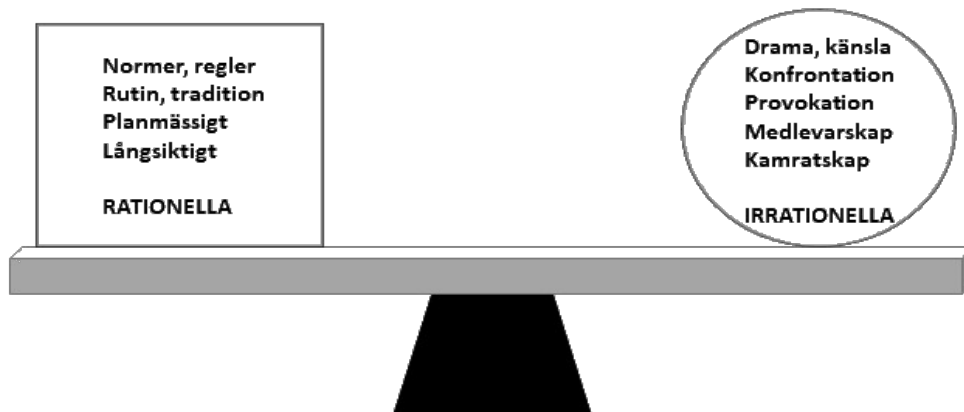
För att besvara frågeställning och möta syftet ovan ska metoder, som tidigare använts i syfte att åtgärda avvikande beteenden hos inskrivna ungdomar i behandling på kollektiven, undersökas. Att åtgärda dessa beteenden innebär alltså att omvandla destruktiva beteenden till konstruktiva beteenden som innefattar fortsatt skolgång, arbete eller egen försörjning. För att uppdraget ska lyckas måste det, enligt K-A, ske en "andra våg" av en socialiseringsprocess. K-A betonar vikten av demokratiska såväl som odemokratiska inslag när det gäller socialiseringsprocessen (Westerberg 2004, 30).

Majoriteten av metoder inom socialisering är demokratiska, dvs präglade av delaktighet och inflytande av eleverna. Sedan finns det en minoritet av metoder som har inslag av kollektivets auktoritära människosyn och värderingar, som inte nödvändigtvis behöver vara i enlighet med vad eleverna till en början anser. Detta kan anses vara odemokratiskt. Däremot är det i sin tur avgörande för att prägla de ungas värderingar (Westerberg 2004, 30).

Bland pedagogiken finns det som kallas för Hasselas Ledarutbildning. Denna del består av flertalet delmoment som alla har en funktion och tillsammans utgör helheten för en individs orientering i samhället (Westerberg 2004, 121-125). Exempelvis så benämns "A/B karriären samt C karriären". Detta moment generaliserar ett sunt och värdigt liv med så kallad A karriär. Medan B karriär är generaliseringen av ett osunt och destruktivt liv. C karriären illustrerar däremot vändningen från en B karriär till en A karriär. Detta är då vad kollektivet strävar efter att uppmana sina deltagare till, dvs att kunna vända från deras B karriär situation till en C karriär för att återfå sin plats i samhället som konstruktiva bidragande medborgare.

Som tidigare beskrivet använde K-A ofta bilder i undervisningssyfte. Bilden nedan (tagen från 54 bilder) visar hur en plattform för ungdomarna kan se ut. Bilden illustrerar hur gungbrädan kan skifta åt ena hållet mer än andra beroende på situation, tid och miljö. Därför är det viktigt att utbildningen upprätthåller en balans mellan informella och formella delar. Detta stimuleras av utbildarna genom upprätthållandet av det rationella, som i detta sammanhang är tydlighet vad gäller det normativa. Men även det irrationella som i detta

sammanhang är allting som hamnar utanför den "normativa" boxen, exempelvis kamratskap, subjektiva känslor och relationer.

Figur 2 (Westerberg 2004) visar gungbrädan som nämns i texten

Hassela pedagogikens nollpunkt är strävan efter balans. En del inskrivna elever har väldigt lätt för att anpassa sig efter regler och strukturer. De klarar sig på institutioner såsom anstalter och behandlingshem utan bekymmer.

För att klara av tiden på kollektivet så följer eleverna det som sägs av medlevarna och anpassar sig efter miljön och reglerna på kollektivet. Detta antyder på att de är psykologiskt väl rustade att klara av tiden som krävs för att få lämna ett behandlingshem enligt planering. Dessa elever föredrar dock sällan närhet, konfrontationer, dramatiska utspel, oväntade händelser eller kamratskap. Därför är det viktigt att gungbrädan då och då skiftar fokus åt det irrationella och informella.

Andra elever har svårt för det formella och lutar sig mer mot det informella. De anländer till Hasselakollektivet i ett känslomässigt tillstånd som försvårar processen och inläringen av utbildningen. Utmaningar som de kan stöta på är allt från rutiner, regler, planering, hålla tider, vakna i tid och ta hand om sin hygien. Därför står elevernas gungbräda aldrig stilla och skiftar åt olika håll beroende på situation, tid och miljö.

Beroende på vart en elev befinner sig på sin gungbräda (regler eller drama), kan den personen ha en stor påverkan på resten av kollektivet. En faktor som förstärker det påståendet är att kollektivet arbetar med individuell intagning, dvs elever anländer inte alltid samtidigt. Detta innebär att det alltid finns elever som befinner sig i olika stadier av utbildningen, således påverkar alla individer kollektivet annorlunda beroende på vart de befinner sig på sin egna gungbräda.

Eftersom tiden med eleverna på kollektivet är begränsad behöver det finnas riktlinjer för hur utbildningen ska vara uppbyggd med fokus på olika kärnuppgifter. Målen handlar mest om elevernas progression men också om livet efter kollektivet.

Målsättningen med utbildningen är att varje elev skall kunna återuppta studier eller arbete. För att möjliggöra detta finns kärnuppgifter som eleverna ska ta ställning mot:

Droger:

Drogerna har en central betydelse för eleverna på kollektivet och blir därför avgörande att ta ställning emot för att kunna gå vidare till en konstruktiv livsstil efter avslutad behandlingstid.

Våld:

Med våld syftar K-A till bl.a mobbning, förtryck, hot och våld som används för att lösa problem. För elever som levt i miljöer präglade av våld kan detta bli normaliserat, därav vikten att aktivt ta avstånd från fysiskt och psykiskt våld i alla former.

Kriminalitet:

Kriminalitet är på många sätt, enligt K-A, ett beteende som påverkas och betingas av drogmissbruk. Därför behöver det ena uteslutas för att det andra ska påverkas. Vidare menar Westerberg att elever blir beroende av kriminell livsstil för att införskaffa snabba pengar. Därav behöver tankesättet åtgärdas för att kunna få en konstruktiv livsstil.

Rasism

Motiven för målet, att ta avstånd från rasism och främlingsfientlighet, är demokratiska och allmänpolitiska. Eleverna på kollektivet representerar hela svenska befolkningen med olika språk, etniciteter, religioner och kulturer. Ett syfte med att ta avstånd från rasismen är att helt enkelt för att bidra till ett bättre och tryggare samhälle.

Gamla gänget

K-A menar på att sambandet mellan drogerna och gamla gänget är väldigt starkt. För att bli kvitt med drogerna, och bli drogfri, är ett av utbildningsmålen att kunna skapa nya nätverk. Detta är något som kan krävas men uppmuntras då det bidrar till mer konstruktiva förutsättningar i livet utanför kollektivet/behandling.

Okunskap

Det sista utbildningsmålet handlar om att tydliggöra vikten av ny kunskap, erövra kunskap samt hur det distanserar dig från ditt gamla liv i missbruk. K-A hävdar att okunskap för dig närmre missbruk och utanförskap (Westerberg 2004, 24-29).

Studier om uppföljning av ungdomar med avklarad behandling och återanpassning till samhället visar på väldigt goda resultat och att tiden på behandlingskollektiven har varit avgörande för det goda resultatet (Gisselson, Degner & Wassberg 2021, 106).

En europeisk utvärdering gjord i slutet av år 1999 visade på att 85 procent av ungdomarna var fortsatt drogfria ett år efter deras avslutade behandling. Dessa ungdomar var alla på behandlingshem som använde sig av modellen miljöterapi (Gisselson, Degner & Wassberg 2021, 166).

Perspektiv 2 - Sociala band och dess betydelse

Denna teori är starkt förknippad till den amerikanske sociologen Hirschi som hävdar att brott och avvikanden beteenden är en konsekvens av att individen i fråga inte känner en anknytning till samhället. Genom ett experiment för att förtydliggöra detta använde sig Hirschi av 3500 deltagare (pojkar). Det visade sig att 73% av dessa deltagare, dvs ca 2500 pojkar, som delade med sig av tankar och känslor med sina föräldrar (främst sina pappor) inte hade begått några brott. Detta, enligt Hirschi, var ett bevis på de sociala bandens inverkan och hämmande av brott. Fem procent av dessa deltagare hade dock begått brott och detta var på grund av dålig relation med sin pappa, menar Hirschi (Engdahl & Lindgren 2021, 88-94).

Denna teori bygger på att sociala band är avgörande för benägenheten till utförandet respektive hämmandet av brott. Kontrollteoretiker menar på att ju starkare sociala band en individ har till sin omgivning, desto lägre sannolikhet att denna individ utför brott. Detta eftersom att individen känner sig som en del av helheten och att är inkluderad i samhället och det sociala samspelet som upprätthålls i enlighet med lagar och regler. När en individ inte känner en anknytning till samhället, kopplat till de sociala banden som försvagats, så uppstår benägenheten till utförande av brottsliga handlingar (Engdahl & Lindgren 2021, 88-94).

Hirschi anser att sociala band består av fyra komponenter:

1. Anknytning (Attachment)
 - Detta innebär att en individ tar hänsyn till omgivningens önskemål, förväntningar samt åsikter som är normativa. Motsatsen till detta bidrar till att en individ känner sig fri att avvika från den rådande ordningen i samhället.
2. Åtaganden (Commitments)
 - Detta innebär att en individ åtar sig eftersträvan efter en bra utbildning, karriär, social acceptans samt framtidsmål. Dessa leder i sin tur till att samhället införskaffar sig en försäkring från att brott begås av denna individ med tanke på de stora riskerna och den stora förlusten konsekvenserna hade medfört om destruktivt beteende uppstår och brott begås.
3. Delaktighet (Involvement)
 - Detta innebär att en individ som är delaktig i samhället, vad gäller jobb, fritidsaktivitet eller organisation, löper mindre risk till att begå brott. När tid går åt att fylla sin vardag med konstruktivitet så kommer det inte finnas tid till att begå destruktiva avvikande handlingar.
4. Övertygelse (Belief)
 - Detta innebär att en persons värdegrund går hand i hand med samhällets gemensamma värdegrund. Detta förstärks av konstruktiva normativa föräldrar. När en individ däremot inte anser sig behöva följa samhällets normativa värderingar

uppstår tankarna om att det är okej att begå brott så länge ingen ser och så länge man undgår upptäckt (Engdahl & Lindgren 2021, 88-94).

Hirschi hänvisar till dessa komponenter och att de kan vara beroende av varandra. Upprätthållandet av den ena komponenten leder till upprätthållandet av den andra, tredje och fjärde. Föräldrar, lärare, fritidsledare och andra konstruktiva samhällsaktörer utgör pelaren som håller sociala banden intakt (Engdahl & Lindgren 2021, 88-94).

Social desorganisation är däremot det som uppstår när det brister i ovan nämnda komponenter. Denna desorganisation grundar sig oftast i det som kallas för koncentrerade nackdelar. Koncentrerade nackdelar är en term som omfattar tre kategorier, dessa är:

- Utsatta områden där fattigdom råder
- Diverse etniciteter i ett och samma område
- Flertalet förflyttningar.

Dessa koncentrerade nackdelar är oftast det som i sin tur bidrar till uppkomsten av kriminalitet. Ett område som präglas av fattigdom och diverse etniciteter bidrar oftast till uppkomsten av stress och oro hos de individer som bor i området. Både de vuxna men även de yngre. Detta eftersom den sociala isoleringen hindrar dem från att kunna ta del av samhället och på så sätt känner de sig istället distanserade (Engdahl & Lindgren 2021, 114).

Ständiga omflyttningar, på grund av olika orsaker som exempelvis ekonomiska omständigheter, leder till osäkerhet. Denna känsla av ständigt stress, oro och osäkerhet vad gäller bostad, isolering från samhället och oviss framtid bidrar till rädsla samt tappat förtroende för individer sinsemellan (Engdahl & Lindgren 2021, 114).

Förtroendet sjunker eftersom dessa relationer förstörs. Aktiviteter som ägt rum tidigare blir inaktuella med tanke på avsaknaden av tidigare deltagare. Offentliga platser förvandlas till övergivna ställen. När den informella strukturen försvinner ökar risken till uppkomsten av destruktiva grupperingar i form av en s.k gatukultur. Denna gatukultur trotsar rådande lagar och regler. Den livnär sig dessutom på organiserad brottslig aktivitet såsom försäljning av droger, rån eller våld (Engdahl & Lindgren 2021, 114).

Vakuumet som efterföljs av övergivenhet är en plattform som gängen använder sig utav för att befästa sin makt och kontroll. När den formella sociala kontrollen avtar uppstår den informella kontrollen där brottslingarna utnyttjar individers utsatthet genom att erbjuda dem skydd och "rättvisa". Därför är hämnd i form av mord mer vanlig i socialt utsatta områden än i andra som är socialt etablerade. Avsaknaden av förtroende till rättsapparaten från individerna i samhället, bidrar till att dessa individer kommer med egna lösningar. Dessa lösningar innebär att de kommer med en egen "rättsapparat" som grundar sig i brott (Engdahl & Lindgren 2021, 115).

4. Diskussion och slutsats

Denna del beskriver likheter, skillnader och kopplingar mellan teorin om Sociala band och Hasselas pedagogik.

- **Anknytning** till omgivningen är avgörande för vistelse på Hassela då det är en central del av den relationsskapande pedagogiken. Anknytning är också första steget till att känna samhörighet på kollektivet. På kollektivet jobbar man på en andra våg av socialiseringsprocess med sina elever för att bidra till konstruktiva vyer på samhället.

Att leva tillsammans, i form av medlevarskap, skapar ett band av anknytning från individen gentemot sin omgivning och vice versa. Denna anknytning utvecklas samt förstärks periodvis i och med att det ständigt finns medlevare tillgängliga, även när en del av medlevarna är iväg på semester under två veckor. På så sätt genomsyras vistelsen av ständig anknytning.

- **Åtagandet** återspeglas i kontinuiteten av utförandet i det som beskrivs som miljöterapi. Miljöterapi innebär ett ständigt samspel mellan eleven, verksamheten och dess personal. Detta utgår ifrån att allt individen gör under sin vistelse är en form av fysisk och social inläring. Främst handlar det om öppen kommunikation kring det som inträffar i verksamheten. Genom att använda sig av miljöterapi, så ökar chansen till att motivera eleven till att med högre sannolikhet slutföra sin skolgång. Detta eftersom meningsfulla rutiner, vardag och sociala band bidrar till en känsla av samhörighet.
- **Delaktighet** genomsyrar hela vistelseperioden. Detta bland annat genom de samarbetsövningar, såsom värderingsövningar från Hasselas ledarutbildning, där eleven ges möjlighet att kunna uttrycka sina egna åsikter utan att behöva vara reserverad eller oroliga inför vad andra kommer att tycka. Men även genom att ingå i olika arbetslag som städar, lagar mat och utför andra vardagssysslor. Gruppsammanhanget som eleven är en del av ökar incitament till fortsatt delaktighet då eleven känner att den bidrar till något meningsfullt på kollektivet.
- **Övertygelse** speglas i förhållningssättet för elever och medlevare på kollektivet. Medlevarna föregår som goda exempel för eleverna och visar på normativa, konstruktiva beteenden som i andra fall kan ha visats av föräldrar. För många elever kan våld ha varit en ett förekommande mönster hos föräldrar och därmed skapat en destruktiv norm, som förändras när de lever på kollektivet. Utbildningsplanen för eleverna på kollektivet innefattar att reflektera kring och ta ställning mot droger, våld, rasism, kriminalitet, okunskap och gamla gänget. Att ta konstruktiv ställning mot destruktiva normer är alltså också en form av övertygelse.

Moralisk övertygelse växer successivt utifrån de värderingsövningar som sker på kollektivet, men även genom sunda normativa värderingar som är i enlighet med människors lika värde och oberoende av etnicitet, religion eller kön. Exempel på detta är A/B karriären som nämnts tidigare.

Social desorganisation är det fenomen som uppstår vid frånvaron av samhörighet. Människan är i sig en social varelse som är beroende av samspelet med sin omgivning för att klara sig och ta sig an livet och dess omständigheter. När individen distanserar sig från sin omgivning uppstår ett vakuum av oro, ångest och rädsla. Det leder i sin tur till den naturliga viljan att fylla det tomrummet med något annat t.ex att agera impulsivt i brist på bättre omdöme.

De impulsiva besluten i människans natur resulterar oftast i destruktiva val och därmed destruktiva konsekvenser. En klassiker är individer i utanförskap som ansluter sig till extrema rörelser med normavvikande ideologier och värderingar. Dessa extrema rörelser blir i sin tur förknippade med våldshandlingar och ingjuter skräck hos den skötsamma medborgaren.

Dagens globalisering har bidragit till en öppen plattform där individer har lätt att ta del av det som sker omkring, inte bara nationellt utan även internationellt. Speciellt vad gäller musikbranschen och dess glorifiering av kriminella livsstilar, idealisering av destruktiva förebilder, objektifiering av motsatta könet samt respektlöshet gentemot samhällsordningen vad gäller lagar och regler.

De premisser vi lever i, påvisar vikten av den sociala närvaron av vuxen personal i de miljöer som barn och unga befinner sig i. Detta för att på ett konstruktivt sätt kunna förebygga avvikande beteenden hos den yngre generationen. Med avvikande beteenden i denna kontext menas kriminalitet i alla dess former. Exempelvis rån, misshandel, mord, organiserad brottslighet mm.

När unga individer, som tidigare nämnt i början av diskussionen, blir uppmärksammade, bekräftade och respekterade känner de sig som en del av samhället. Det sociala samspelet byggs upp och individen lever hederligt i civila samhället genom att följa den ordningen som råder. Detta är vad bland annat sociala band påvisat i förhållande till en pedagogik som genomsyras av tydlighet och ständig vuxen närvaro, som på Hassela genom medlevarskap.

Avslutningsvis konstaterar Hasselas pedagogik att meningsfulla relationer och en känsla av samhörighet är avgörande för individens känsla och motivation till att fatta konstruktiva beslut och vara en del av samhället. Teorin om sociala band indikerar detsamma, dvs att anknytning är centralt för människors val av handlingar och agerande och om de slutar med konstruktiva eller destruktiva konsekvenser.

Motverkandet av social desorganisation och socialt utanförskap är grunden till upprätthållandet av en rådande ordning i ett samhälle. Genom en pedagogik, såsom Hasselas, i samband med en teori som tillämpas i praktiken i förebyggande syfte, i detta fallet sociala band; ökar chansen att reducera uppkomsten av social desorganisation i samhället.

Referenslista

Litteratur

Engdahl, Oskar; Lindgren, Sven-Åke. 2021. *Varför begår människor brott? Samhälls- och beteendevetenskapliga svar på kriminologins grundfråga*. 1:4. Uppl. Lund. Studentlitteratur AB

Erica Gisselsson, Jörgen Degner, Annika Wassberg. 2021. *HVB-hem i praktiken - från forskningsresultat till (be)handling*. Lund. Studentlitteratur AB

K-A Westerberg. 2004. *Hasselakollektivet - 54 bilder om Hasselapedagogiken*. Malmö. Égalité.

Kristian Tilander. 1991. *Bakom vår blindhet: röster från Hassela*. Carlssons. Hel

Internet

Försvarmakten. 2022. Utveckling av grupp och ledare (UGL). (Inhämtad 2022.02.25 kl 13.00)

<https://www.fhs.se/utbildning/kompetensutveckling/ledarskap/ugl.html>

Wikipedia. 2022. Hasselarörelsen. (Inhämtad 2022.03.10 kl 18.00)

https://sv.wikipedia.org/wiki/Hassela_Solidaritet